

Til Kulturdepartementet

Deres ref. 16/1476-134

NOTAT FRA REFERANSEGRUPPEN TIL EVALUERINGEN AV PILOTPROSJEKT UTSTILLINGSHONORAR

Vi viser til brev av 15.2.18, hvor referansegruppen bes komme med sine vurderinger til evalueringen, i tråd med mandatet fra 2014.

Referansegruppen vil først takke departementet for satsningen på pilotprosjektet 2014–18 hvor antall deltakende institusjoner er økt fra fire til 24, noe som har gjort at pilotprosjektet ble bredt forankret i feltet.

Referansegruppen har hatt fire møter i mars og kommunisert per epost utover dette. Politisk rådgiver Mari Opsahl og vikarierende daglig leder Lise Stang Lund i NK har bistått gruppen i evalueringen.

Referansegruppen har, med utgangspunkt i mandatet, tatt på seg å sammenfatte innspill og rapporter fra institusjonene som har deltatt i pilotprosjektet for utstillingshonorar, samt gi anbefalinger for videre utvikling av en permanent ordning for utstillingshonorar. I dette arbeidet har vi også sett hen til notatet vi utarbeidet ved oppstarten av pilotprosjektet i september 2014.

Referansegruppen har også sett det som naturlig å innhente erfaringer direkte fra kunstnere som har stilt ut i perioden pilotprosjektet var virksomt ved visningsstedet. Dette har vært i form av en enquete med et lite utvalg kunstnere. Dette for å få en balansert erfaringsbakgrunn fra både visningssteder og kunstnere.

Gruppen har også sett på de overordnede strukturene forvaltningsmessig, som kan sikre at utstillingshonoraret blir et tiltak som kan nå de politisk strategiske målene som ordningen springer ut ifra.

Reformen for utstillingshonorar har potensiale til å rette opp den strukturelle skjevheten i den statlige finansieringen av institusjoner på det visuelle kunstfeltet versus de utøvende kunstfeltene, hvor honorarer for kunstnernes arbeid er del av driftsbevilgningene. Reformen har potensiale til å endre praksis i hele det visuelle kunstfeltet, hvor betaling for kunstnerisk arbeid kan bli den nye normen og dermed flere kunstnerne kan leve av det de skaper. Forutsetningen for at utstillingshonoraret blir en vellykket reform, som faktisk endrer arbeids- og lønnsvilkårene til billedkunstnere og kunsthåndverkere som stiller ut ved statlige visningsarenaer, er at satsningen følges opp med en betydelig mengde friske midler fra statens side.

Referansegruppen stiller seg samlet bak innholdet i dette notatet.

Vi håper at dette notatet gir departementet et godt grunnlag for å fullføre evalueringen av pilotprosjektet og at dette vil danne godt grunnlag for en permanent, fullt utbygget ordning.

12. mars 2018

Hilde Tørdal, styreleder Norske Billedkunstnere
Hanne Øverland, styreleder Norske Kunsthåndverkere
Svein Ingvoll Pedersen, daglig leder Nordnorsk kunstnersenter

1. FORMÅL OG MANDAT

«Utstillingshonorarets formål er å sikre at kunstnere får inntekt fra utstillinger, synliggjøre de reelle produksjonskostnadene ved utstillinger og ansvarliggjøre kunstinstitusjonene til å honorere kunstneres arbeid. Pilotprosjektets formål er å innhente erfaring om hvordan utstillingshonorar kan forvaltes og praktiseres til beste for stat, visningssted og kunstner.» (*Tildelingsbrev i pilotprosjektet 2016–17*)

Referansegruppens arbeid er forankret i et mandat fra Kulturdepartementet fra 2014. Sitat fra mandatets del 2:

2. Avslutningsvis vurdere pilotprosjektet med tanke på eventuell permanent modell.

- Dra erfaringer fra pilotstedenes rapport
- Hvilke institusjoner som kan inngå i ordningen og hvordan staten kan fordele midler
- I hvilken grad man kan forplikte visningssteder til å sette av egne midler
- I hvilken grad midler bør øremerkes og hvordan dette kan rapporteres på
- Foreta vurderinger av andre vesentlige forhold som synliggjøres i pilotprosjektet

2 BEGREPSAVKLARINGER OG -DEFINISJONER

For klarhetens skyld, vil vi liste opp sentrale begreper vi bruker i dette notatet.

- *Utstillingshonorar*: Honorar som utstillingsarrangør betaler til kunstner som kompensasjon for kunstnerens arbeid i forbindelse med utstilling av kunstnerens verk. Honoraret skal dekke kunstners arbeid med administrasjon, nyproduksjon og tilrettelegging av verk, samt øvrig arbeid knyttet til utstillingen.
- *Utstillingsvederlag*: Vederlag som utstillingsarrangør betaler til kunstner som kompensasjon for lån og fremvisning av verk i kunstnerens eie i utstilling i Norge eller utlandet. Vederlaget er en betaling for allmennhetens bruk av verket i utstillingsperioden og en kompensasjon for den tid kunstneren selv ikke kan disponere verket.
- *Produksjonskostnader*:
For verksproduksjon: materialkostnader og tilvirkningskostnader for fremstilling av verk, heri ikke inkludert honorar for kunstnerens arbeid med produksjonen.
For utstillingsproduksjon: materialkostnader og tilvirkningskostnader for fremstilling av utstilling i visningsrommet, men også kostnader til frakt, forsikring, reise/opphold bidragsytere, katalog, innlån av verk, o.l.
- *Separatutstilling*: En temporær utstilling med verk av en kunstner eller en kunstnergruppe som viser verk de har laget i felleskap
- *Gruppeutstilling*: En temporær utstilling med verk av fler enn en kunstner/kunstnergruppe
- *Kollektivutstilling*: En temporær utstilling med verk av fler enn en kunstner/kunstnergruppe, basert på fri innsendingsrett og juryering

3 OPPSUMMERING AV ERFARINGER FRA PILOTSTEDENE

3.1 Datamaterialet

Det er til sammen 24 visningssteder som har deltatt i pilotprosjektet. I utarbeidelsen av dette notatet har vi benyttet oss av ulike datakilder for å belyse pilotstedenes erfaringer. Datakildene er følgende:

- Rapporter og utfylte tallskjema fra pilotstedene til KUD. Referansegruppen har fått oversendt rapporter og skjemaer fra KUD. Materialet er ikke komplett, f.eks. har vi ikke rapporter for første fase av pilotprosjektet (2014–2015), og vi har heller ikke mottatt rapporter for samtlige pilotsteder for 2016. Referansegruppen har forholdt seg til det materialet vi har mottatt i utarbeidelsen av denne rapporten.
- Muntlige innspill på erfaringsseminaret avholdt i KUD november 2017, hvor representanter fra 21 institusjoner deltok, sammen med referansegruppen. Referansegruppen har her benyttet egne notater.
- Skriftlige innspill som pilotstedene har levert til KUD etter erfaringsseminaret. 16 pilotsteder leverte innspill.
- Enquete med seks kunstnere som har stilt ut på visningssteder under pilotprosjektet.

Det er to institusjoner vi ikke har mottatt noe materiale fra og som heller ikke deltok i erfaringsseminaret.

I KUD sin forespørsel til pilotstedene om å komme med skriftlige innspill i etterkant av erfaringsseminaret, ble følgende spørsmål stilt:

- Hvordan har prosjektmidlene til utstillingshonorar virket inn på programmeringen og budsjetteringen?
- Hvordan har utstillingshonorar virket inn på kunstners arbeid og samarbeidet mellom kunstner og utstillingssted?
- Hvordan kan en eventuell framtidig permanent ordning se ut og forvaltes?
- Andre/generelle synspunkter på pilotprosjektet

I analysen av pilotstedenes erfaringer, innspill og rapporter har vi utarbeidet en excel-fil (se vedlegg) hvor de ulike elementene er systematisert. I det følgende presenterer vi vår analyse av pilotstedenes erfaringer strukturert etter KUDs spørsmål.

3.2 Prosjektmidlenes innvirkning på programmering og budsjettering

Visningsstedene gir blandede tilbakemeldinger på hvordan honorarmidlene har påvirket programmering og budsjettering. 11 av 17 visningssteder sier at midlene har hatt liten eller ingen innvirkning på programmering, men endel av disse sier samtidig at midlene har gjort at de har kunnet invitere flere kunstnere og kunnet satse på nyproduksjon. Så slik sett kan midlene ha innvirket på utstillingsprogrammet selv om det ikke eksplisitt uttrykkes. Det er også flere som uttrykker at midlene har potensial til å innvirke positivt på programmering når de blir gjort forutsigbare, slik at de kan tas inn i planleggingen på et tidligere tidspunkt. Endel rapporterer at de har fått tilsagn på midler så sent at utstillingsprogrammet var lagt lang tid i forkant.

Endel av visningsstedene sier også eksplisitt at prosjektmidlene har hatt positiv innvirkning på programmeringen. Disse uttrykker at midlene har gjort det mulig å tenke mer ambisiøst rundt samtidskunstprosjekter. Flere uttrykker at de har kunnet få laget utstillingsprosjekter spesielt for visningsstedet/stedsspesifikke arbeid. Det nevnes også av enkelte pilotsteder at de generelt har økt publikumstilbudet, at de har kunnet tilby økt formidlingsaktivitet og at honoraret har muliggjort mer omfattende og nyskapende prosjekter. Stikkprøvene i enqueten (se vedlegg) viser at kunstnerne i større grad kunne delta i formidlingsopplegg, omvisninger, kunstnersamtaler og foredrag i forbindelse med utstillingen. Samtlige kunstnere i enqueten har bidratt på arrangement for publikum i utstillingsperioden, hvor det varierte mellom en til syv arrangementer per utstilling.

Dette økte formidlingstilbudet kommer publikum til gode og bidrar til å få mer utadrettet virksomhet ut av utstillingens levetid. Visningsstedene uttrykker imidlertid at det aller viktigste er at de endelig har kunnet honorere kunstnere for det arbeidet de uansett ville legge ned i utstillingen. Kube forklarer disse momentene godt:

Med [utstillingshonoraret] kunne vi øke vårt program betraktelig. Vi har også kunnet utvide våre arenaer til kunstprosjekter i offentlige rom. Kunstnerne har for et honorar fått mulighet til å gi oss spesialproduserte performanser av høy kvalitet. Vi har kunnet gjøre spesialbestillinger. Prosjektet har hatt stor publikumsoppslutning og har vært av stor betydning for oss.

Vi har også kunne gi honorar til kunstner i allerede avtalt utstilling. Pilotmidlene har her først og fremst gavnet kunstner, og ikke endret det allerede besluttede programmet vesentlig, foruten at vi har kunnet tilby noe mer formidling med kunstner i form av kunstnersamtale, omvisning, etc som vi ikke hadde budsjett til i utgangspunktet.

Med forlengelsen av pilotprosjektet til 2018 har vi kunnet inngå avtaler med kunstnere vi ellers trolig ikke hadde mulighet til å innhente og videre få nyproduksjoner til utstilling. Vår erfaring er at museets forhandlingsmulighet er styrket. Programmeringen av institusjonen er kvalitativt forsterket.

(Kunstmuseet Kube, skriftlig innspill 2018)

Når det gjelder budsjettering, er også tilbakemeldingene fra visningsstedene blandet. De fleste sier at dette ikke har påvirket budsjettering, blant annet med den begrunnelsen at programmet var lagt før midlene kom. Midlene har vært øremerket kunstnerne og dermed gått direkte til dem. Men endel sier også at de har kunnet utvide programmet og dermed også budsjettet. En aktør sier at midlene på en veldig positiv måte har påvirket budsjettene. En interessant refleksjon fra en aktør er at honorarmidlene skaper høyere forventninger fra kunstner på kvaliteten på produksjonen, og at visningsstedets produksjonskostnader dermed økte på bakgrunn av dette.

3.3 Honorarmidlenes innvirkning på kunstners arbeid og samarbeid mellom kunstner og utstillingssted

Pilotstedene har i varierende grad innhentet tilbakemeldinger fra kunstnere om hvordan de har opplevd honorar og hvilken innvirkning det har hatt på deres arbeidsprosess. Naturligvis vil innvirkning på kunstnerens arbeidsprosess også avhenge av type utstilling (separat/gruppe/kollektiv), arbeidsmengde og størrelse på honorar. Spennet er stort; fra visningssteder som har anvendt honorarmidlene på færre og større separatutstillinger, til visningssteder som har hatt gruppe- og kollektivutstillinger hvor den enkelte kunstners honorar dermed blir mindre.

Et eksempel på det første er Kunstnernes Hus' utstillinger med Vanessa Baird og Kjell Varvin. I Varvins tilfelle ga honoraret kunstneren mulighet til å gjennomføre et unikt prosjekt, der han flyttet sitt atelier inn på huset og arbeidet prosessuelt med utstillingen gjennom hele utstillingsperioden. Dette representerte et nytt utstillingsformat ved institusjonen. Varvins personlige rapport om utstillingshonoraret gjengis i sin helhet fordi det godt illustrerer honorarets betydning:

Hele prosessen var en svir og en glede fra begynnelse til slutt. De beste dager i hele min 60 år lange "karriere"!! Uansett vederlag og honorar ville dog min arbeids glede vært identisk Jeg følte meg fri og fikk all hjelp til å realisere mine innfall, takket være hele den proffe staben ved KH.

Jeg ønsker at Staten vil erkjenne at kunstnere fortjener lønn for arbeid, ikke bare ved enkelte institusjoner, men ved alle offentlige institusjoner, kommunale og ikke - kommersielle foretak Når de nå, forsøksvis, går ut med en lønn til skapende kunstner på kr. 50000 pr måned i utstillingsperioden, noe som tilsvarende en norsk gjennomsnittslønn, så er det en begynnende anerkjennelse av kunstens verdi i samfunnet. Men med alt forarbeid og materialutgifter etc. så blir det litt tamt. Det betyr at om jeg hadde 3-4 sånne utstillinger pr år, så ville det virket som et ok levebrød, kan man si. (Kunstnerrapport fra Kjell Varvin, fra Kunstnernes Hus skriftlige innspill 2018)

At Varvin uttaler at han ville gjort arbeidet med identisk arbeids glede uten pengene, reflekterer den strukturelle økonomiske ubalanse som så lenge har preget kunstfeltet. Kunstneren er vant til å arbeide gratis og henter ikke sin motivasjon i økonomisk vinning. Samtidig er det en samlet erkjennelse også fra institusjonene i pilotprosjektet at det er på tide at også kunstnerne, som alle andre bidragsyttere til visningsstedenes aktivitet, skal ha lønn for sitt arbeid.

I de tilfeller der kunstnere har fått honorar som deltakere i en større gruppeutstilling, er naturligvis innvirkningen av honoraret mindre. Flere pilotsteder uttrykker at kunstnerne har vært glade for å gå honorar, og at det har bidratt til en bevissthet på at arbeid skal og bør honoreres. Samtidig har forhandlinger med kunstnere også vist svært ulike holdninger og forventninger når det gjelder størrelse på honorar. Det synes å være unisont at midlene som er kanalisert i pilotprosjektet i de færreste tilfeller anses tilstrekkelig som reell lønn for arbeid. Særlig de visningsstedene som har stor utstillingsaktivitet og engasjerer mange kunstnere, rapporterer at honorarmidlene blir smurt tynt utover. Kunstnerne gir da varierende tilbakemeldinger på hvordan de opplever dette. Kunstnerforbundet skriver:

Tildelingsbeløpene tilsvarer ikke nedlagt arbeidsinnsats fra kunstnernes side og kan inntil videre betraktes som en symbolsk støtteordning. (Kunstnerforbundet, rapport 2016)

Når det gjelder samarbeidet mellom visningssted og kunstner, så viser tilbakemeldingene fra pilotstedene overveiende positive erfaringer. Det som blant annet trekkes fram, er *profesjonalisering*. Samarbeidet mellom kunstner og visningssted blir mer profesjonelt og likeverdig. At visningsstedet kan tilby en redelig sum ved inngåelse av kontrakt, er positivt for samarbeidet og normaliserer et oppdragsgiver/leverandør-forhold. Flere nevner også at denne profesjonaliteten gjør at de fremstår mer attraktive for internasjonale kunstnere.

For oss – som utstillingssted/oppdragsgiver – setter vi veldig stor pris på at pilotordningen er med på å normalisere oppdragsgiver/leverandør-forholdet mellom et utstillingssted og en kunstner. Med det mener vi at utstillingsstedet har mulighet til å tilby en mer redelig sum for et oppdrag ved inngåelse av kontrakt. (Nordnorsk kunstnersenter, rapport 2016)

Å jobbe med kunstnere som får et honorar for jobben de gjør danner et helt annet grunnlag for samarbeidet. Det har ført til et svært positivt og balansert samarbeid hvor kurator/institusjonen og kunstneren kunne nytte av hverandre og samarbeide på samme nivå og verdighet. Den positive opplevelsen har vi fått uttrykt fra kunstnerne flere ganger – inkludert de internasjonale kunstnerne vi jobbet med. (Fotogalleriet, skriftlig innspill 2018)

Vi som utstillingssted fremstår langt mer profesjonell og framsynt i ivaretagelse av den enkeltstående kunstneren når det også kommer til å produsere og kuratere prosjekter i tillegg til å stille ut kunsten. Det er meget tillitsskapende og vi ser at kunstnerne ønsker å yte enda mer da de opplever å bli økonomisk tilgodesett også i form av et honorar. (Stiftelsen 3,14, skriftlig innspill 2018)

[Utstillingshonoraret] bidrar selvsagt på en meget positiv måte til samarbeidet mellom kunstner og visningssted. Kunstner opplever at vi ser dem og forsøker å verdsette arbeidet deres på en litt mer rettferdig måte. (Stavanger kunstmuseum, skriftlig innspill, 2018)

Det muliggjør prosjekter av et annet omfang enn tidligere, og har skapt et mer profesjonelt forhold mellom institusjonen og kunstnere vi samarbeider med gjennom bedre arbeidsvilkår og friere rammer i produksjonsprosessen. (Kunstnernes Hus, skriftlig innspill, 2018)

I heile prosjektperioden har eg kjent meg veldig godt ivaretatt som gjestande kunstnar på SFKM v/ direktør Janne Leithe. Løvnad om utstillingshonorar er ein av grunnane til dette, og eg er svært takknemlig for å ha fått honoraret. Samstundes meiner eg at det faktisk er heilt på sin plass. Musea har eit samfunnsoppdrag som er basert på den jobben kunstnarar gjer. Teknikarar, konservatorar, reingjeringspersonale, direktørar, resepsjonistar, fraktselskapet – alle får si lønn, noko anna ville vore utenkeleg. [...] Tenk deg at du skulle forklare kvifor du skal få lønn kvar månad. (Kunstnerrapport fra Maia Birkeland, 2017)

3.4 Pilotstedenes synspunkter på fremtidig ordning

Pilotstedene har en rekke synspunkter på hvordan en fremtidig ordning for utstillingshonorar bør innrettes. Vi har strukturert tilbakemeldingene under noen hovedpunkter:

Ordningen bør gjøres permanent og rammen økes: Pilotstedene fremstår unisone i at ordningen bør gjøres permanent. Mange gir også uttrykk for at den totale rammen bør økes betraktelig for å kunne gi kunstnerne et honorar som står i forhold til arbeidsinnsats.

Øremerking og separat rapportering: Mange av pilotstedene understreker behovet for at midlene øremerkes i en framtidig ordning og rapporteres på separat. Det er ingen som ytrer seg negativt mht. øremerking. Øremerking begrunnes bl.a. med bakgrunn av erfaringer med at midler som er innsluset i den generelle driften, lett kan bli slukt av andre utgifter. Nordnorsk kunstnersenter og Bergen Kunsthall forklarer holdningen godt:

Vi mener også at en øremerking av honorarmidlene vil være fornuftig ved en videreføring av ordningen. Det skaper en sikkerhet omkring fordelingen av midlene for alle impliserte parter. (Nordnorsk kunstnersenter, rapport 2016)

For å unngå at ekstra tildeling til utstillingshonorar omfattes av generell tildeling (fra Kulturdepartement/Norsk Kulturråd), er det avgjørende at midler tildeles som øremerkede prosjektmidler tilsvarende som i pilotperioden, og med separat rapporteringskrav. (Bergen Kunsthall, skriftlig innspill 2018)

Enkel og kostnadseffektiv rapportering: Flere trekker fram at rapporteringen må holdes enkel og kostnadseffektiv, og at den enkle rapporteringen som har vært hittil, har vært grei å forholde seg til. Det trekkes også fram at rapporteringens enkelhet har gitt uttrykk for en tillit til visningsstedenes forvaltning av midlene, som de verdsetter.

Tildeling til visningssted må ses ift. aktivitet: Pilotstedene er svært ulike i struktur, økonomi, utstillingsprogram og aktivitet. Tildeling av honorarmidler må ses i forhold til dette. Per i dag er det store ujevnheter som gir seg utslag i store variasjoner på det honoraret visningsstedene kan betale kunstnerne. Man må finne fram til en hensiktsmessig fordelingsmekanisme og søknadsprosedyre, slik at tildeling til institusjon ses i forhold til visningsstedets utstillingsaktivitet. Flere trekker også fram at tildelingstidspunkt er avgjørende moment for å sikre forutsigbarhet for både kunstner og visningssted. Kunstnerforbundet uttrykker disse poengene klart i sitt innspill:

En fremtidig permanent ordning bør videreføres f.o.m. budsjettåret 2018 og da kontrakter for utstillinger ofte signeres minst to år i forkant bør tildeling av midler i fremtiden avklares på et tidligere tidspunkt for å sikre ryddige avtaler og forventninger mellom institusjon og kunstner. Et viktig moment som kom frem i erfaringsseminaret er at institusjonene som mottar støtten har svært ulike modeller, ulike utstillingsfrekvenser/aktivitet og svært ulik økonomi. Vi mener ordningen bør ta høyde for dette og øke tildelingene til visningsstedene med høy aktivitet for slik å jevne ut ulikhetene som ligger til grunn for at spennet fra den ene til den andre institusjonen varierer fra 10.000 kr til 150.000 kr for en separat-utstilling. (Kunstnerforbundet, skriftlig innspill 2018)

Honorarsatser: Noen visningssteder gir tilbakemelding om at det bør utvikles satser som grunnlag for utstillingshonorar, enten i form av en generell minstesats/ grunnhonorar eller som veiledende time-, dag- og ukesatser som støtte i forhandlingene mellom institusjon og kunstner.

Mange av visningsstedene har differensiert honoraret ut fra de ulike arbeidsoppgaver som var listet opp i rapporteringsskjemaet (grunnhonorar, honorar for verksproduksjon/tilrettelegging, honorar for montering/ nedmontering og honorar for informasjon/formidlingsrelatert arbeid). Ikke alle har gjort dette, og endel har også gått for et helt flatt honorar uten differensiering.

Et gjennomgangstema er at honorarets størrelse må ses i forhold til type utstilling (separat/ gruppe/ kollektiv) og forventet arbeidsmengde, at det bør være en form for grunnhonorar/ minstesats, og at det må være rom for individuelle forhandlinger mellom kunstner og visningssted utover denne minstesatsen. Nordnorsk kunstnersenters innspill er et av de mest konkrete i denne sammenheng, og kan sees som en oppsummering av tendensen i mange av innspillene:

Øremerkede midler tildelt fra KUD, evt. kanalisert gjennom Kulturrådet i de tilfellene der Kulturrådet er tilskuddspartner for institusjon. Et minstehonorar bør fastsettes og legges som en forutsetning. Utover det bør bestemmelsen av honorar bli avtalt mellom kunstner og utstillingssted. (Nordnorsk kunstnersenter, skriftlig innspill 2018)

3.5 Andre og generelle synspunkter på pilotprosjektet

Vi velger også her å strukturere tilbakemeldingene under noen hovedpunkter:

Givende og lærerikt å delta i pilotprosjektet: Et gjennomgangstema i tilbakemeldingene fra visningsstedene er at de setter stor pris på å være med i pilotprosjektet. Flere gir uttrykk for stolthet og glede over å endelig kunne tilby kunstnerne lønn for arbeidet de gjør i forbindelse med utstillinger. Mange har ikke hatt økonomi til å gjøre det tidligere. Blant uttalelser som reflekterer pilotstedenes holdninger er følgende:

SKMU synes det har vært nyttig og lærerikt å få lov til å delta i prosjektet. Vi tror det kan bidra til å sette fokus på både kunstnerens arbeidsvilkår og samarbeidet mellom kunstnerne, museene og andre profesjonelle visningsarenaer. [...] Deltakelsen i prosjektet har ført til en større bevissthet rundt omfanget av det kunstneren bidrar med arbeidsmessig, når det gjelder utstillingsproduksjon. Kunstneren bringer en stor mengde arbeid inn i selve utstillingsprosjektene, som man som kurator/institusjon må ha respekt for. Mengden arbeid varierer fra kunstner til kunstner, og det har vært nyttig å få det synliggjort. Et annet aspekt er, at dette arbeidet er av ulik karakter, og at dette pilotprosjektet har bidratt til å definere, dvs. tydeliggjøre de enkelte komponentene. For vår del betyr det økt bevissthet, når det gjelder mengde og type arbeid som inngår i selve utstillingsproduksjonen. (Sørlandets kunstmuseum, rapport 2016)

Kunstnerforbundet mener utstillingshonorar-ordningen er utrolig viktig for å anerkjenne arbeidet som ligger bak en utstillingsproduksjon, hvor kunstneren per i dag ofte er den eneste som sitter igjen uten lønn for arbeidet. (Kunstnerforbundet, skriftlig innspill, 2018)

Midlene har vært en fantastisk mulighet til å kunne betale kunstnere et ordentlig honorar [...]. Jeg vil konkludere med å si at utstillingshonoraret har gjort det enklere å tenke mer ambisiøst rundt samtidskunstprosjektene våre, og på en veldig positiv måte påvirket budsjettene! (Stavanger kunstmuseum, skriftlig innspill 2018)

Det er et stort og riktig skritt i riktig retning både for kunstnerne – som omsider får betalt for samfunnsnyttig innsats – og for museene som styrkes kvalitativt. (Kunstmuseet Kube, skriftlig innspill 2018)

For Kunstnernes Hus, som på grunn av et presset utstillingsbudsjett ikke har midler til verken honorar eller produksjonsmidler til kunstnere, har denne ordningen avgjørende betydning. Det styrker muligheten kunstnere har til å være nyskapende og produktive i arbeidet med å skape en utstilling betraktelig. (Kunstnernes Hus, skriftlig innspill 2018)

Pilotprosjektet er en fantastisk gavepakke vi er privilegert å få videreformidle til kunstnerne. Den gjør oss stolt! (Stiftelsen 3,14, skriftlig innspill 2018)

UKS mener, at ordningen «utstillingshonorar» er utrolig viktig og setter fokus på kunstinstitusjonernes kerne – nemlig den aktive, arbeidende kunstner og hendes lønn. Vi ser det som essensielt at videreføre denne ordning. Institusjoner uten aktivt udøvende kunstnere er tomme bygg! (Unge Kunstneres Samfund, skriftlig innspill 2018)

Kommentarer om utstillingsvederlaget: Pilotstedene var ikke bedt om å gi tilbakemelding på utstillingsvederlagsordningen, men dette ble et viktig tema i erfaringsseminaret og er omtalt i mange skriftlige innspill. Så mange som 15 institusjoner har omtalt dette enten skriftlig eller muntlig. Et gjennomgående tema er oppfordring til en gjennomgang av vederlagsordningen, og at denne må ses i forhold til utstillingshonoraret. Synspunkter som kommer fram flere ganger er at vederlagsordningen er lite tilpasset dagens kunstscene og at verksprisberegningen skaper problemer for institusjonene. Enkelte institusjoner trekker fram at dagens vederlagsordning i for stor grad påvirker programmeringen. Mange av institusjonene anbefaler å fornye reglene for ordningen, herunder enklere utregning.

Forholdet mellom honorar og produksjonskostnader: Et forhold som også trekkes fram er skillet mellom produksjonskostnader og utstillingshonorar, og at det er vesentlig at institusjonen er bevisst på dette skillet. Utstillingshonoraret skal dekke kunstners arbeidstid, ikke kunstnerens produksjonskostnader.

Flere tematiserer også forskjellen mellom institusjonens produksjonskostnader (eks. montering, maling, katalog, innlån verk, etc) og kostnader til kunstnerens verksproduksjon. Materialet viser at det er stor variasjon i om og i så fall hvor mye institusjonene kan bidra til å dekke kunstnerens egne verksproduksjonskostnader, hvor mange institusjoner i erfaringsseminaret gav uttrykk for at driftsbevilgningene gir stadig strammere økonomiske rammevilkår for institusjonene.

Stikkprøvene i enqueten bekrefter dette bildet og viser at kunstnerne kan ha til dels store produksjonskostnader. Det ble utbetalt bidrag til kunstnerens kostnader til verksproduksjon i tre av fem visningssteder, men det fremkommer ikke hvor stor andel av kostnadene dette bidraget dekket.

4 REFERANSEGRUPPENS VURDERINGER OG ANBEFALINGER

4.1 Institusjoner som bør inngå i ordningen

Pilotprosjektet legger til grunn at utstillingshonoraret skal gå til kunstnere som stiller ut i statsstøttede institusjoner. Referansegruppen støtter dette, siden dette er i tråd med vanlig praksis og fordeling mellom de ulike forvaltningsnivåene. Visningssteder med annen offentlig støtte, altså kommunal eller fylkeskommunal, bør søke sine tilskuddspartnere om inndekning av kunstnerhonorarer. Her vil vi også vise til bl.a. Kulturrådets prosjektstøtte, Statens utstillingsstipend og prosjektstøtte fra Billedkunstnernes Vederlagsfond som relevante søknadsbaserte ordninger for kunstnere som stiller ut ved disse visningsstedene.

Kulturdepartementet har valgt ut til sammen 24 statsstøttede museer og andre visningssteder i pilotprosjektet. Disse har sin finansiering enten direkte på departementsnivå, på kap. 328 Museum og visuell kunst, post 70 Det nasjonale museumsnettverket (13 stk) og post 78 Ymse faste tiltak (4 stk) eller delegert gjennom Norsk kulturråds driftstilskuddsordning på kap. 320 Norsk kulturråd, post 55 Norsk kulturfond (7 stk). Denne driftstilskuddsordningen var tidligere kjent som post 74.

Referansegruppen mener at det er hensiktsmessig at de institusjonene som omfattes av en forpliktende og permanent ordning for utstillingshonorar har en driftsmodell og statlig driftsstøtte av varig karakter. Dette er tilfellet for alle institusjonene med statsstøtte enten direkte fra departementet eller gjennom Kulturrådets driftstilskuddsordning, som har som formål «å sikre forutsigbare driftsrammer for virksomheter som har høyt kunst- og kulturfaglig kvalitetsnivå, langsiktige mål og betydning ut over sitt lokale nedslagsfelt».

Vi har utarbeidet en oversikt som viser at denne avgrensningen medfører at totalt om lag 53 museer og visningssteder vil omfattes av ordningen, henholdsvis ca. 26 på departementsnivå og ca. 27 under Norsk kulturråd (se vedlagte oversikt).

For klarhetens skyld, kan det være hensiktsmessig at det spesifiseres at ordningen omfatter institusjoner som mottar statsstøtte for «arrangørens generelle drift med utstillingsvirksomhet», etter mønster fra utstillingsvederlagsavtalen. Denne avgrensningen har vært nyttig i vederlags-sammenheng og vil trolig også være det for utstillingshonoraret.

4.2 Utstillingsarrangører som ikke anbefales å inngå i ordningen

Referansegruppen har vurdert hvorvidt utstillingsarrangører som mottar statsstøtte gjennom arrangørstøtte for kunstnerdrevne visningssteder og kunstfestivaler også bør omfattes. Formålet med denne tilskuddsordningen er «å styrke arrangører i det visuelle kunstfeltet utenfor de etablerte institusjonene». Det kan tildeles ettårig eller flerårig virksomhetsstøtte (inntil tre år ad gangen) og støtte til enkeltstående formidlingsprosjekter eller samarbeidsprosjekter. Ordningen omfatter bl.a. tilskudd til vederlag og kunstnerhonorarer. Over tid vil det variere hvilke arrangører som får støtte.

Vi har vurdert det dithen at kunstnerhonorarer i prinsippet allerede er ivaretatt i arrangørstøtteordningen. Retningslinjene for ordningen § 4 sier « Det forutsettes at virksomheten honorerer kunstnere og fagpersoner i tråd med gjeldende avtaler, vederlagsordninger og anbefalte satser. Dette skal framkomme i budsjett, rapport og regnskap.». Referansegruppen anser at det vil komplisere

utstillingshonorarordningen dersom arrangører av mer temporær karakter omfattes. Vi anbefaler derfor at visningssteder med arrangørstøtte ikke omfattes av denne honorarordningen.

Når det gjelder visningssteder og utstillingsprosjekter med tidsavgrenset og enkeltstående statsstøtte, som f.eks. prosjektstøtteordningen i Norsk kulturråd, vil vi fraråde at utstillingshonorarordningen omfatter disse. En innlemmelse av disse tiltakene vil komplisere ordningen og utvide nedslagsfeltet. Vi vurderer det også her at honorarer i prinsippet allerede er ivaretatt i prosjektstøtteordningen. I retningslinjene for prosjektstøtten står det at «Kulturrådet forutsetter at virksomheter honorerer kunstnere og fagpersoner i tråd med gjeldende avtaler, vederlagsordninger og anbefalte satser, der dette er relevant». Søkere kan sette opp honorarer i sine prosjektbudsjetter, både for prosjektledelse, medvirkende kunstnere og andre fagpersoner. Slik er kunstnerhonorarer allerede en integrert del av søknadsbehandlingen av prosjektstøtten i Kulturrådet. Omfanget av dette vil trolig øke fremover ettersom bevisstheten om lønn for arbeid med utstillinger blir del av kulturen i det visuelle kunstfeltet, bl.a. takket være dette pilotprosjektet.

4.3 Hvordan staten kan fordele midler

Signalene fra pilotstedene er helt tydelige: midlene må fordeles i forhold til faktisk aktivitet med samtidskunstutstillinger. Som materialet viser, kan volumet variere mellom én samtidskunstutstilling i året (Haugesund Billedgalleri) opp til 22–23 utstillinger (Kunstnerforbundet). Størrelsen på utstillingsarealene varierer også stort, fra noen titalls kvadratmetre til store saler på til sammen mange hundre kvadratmetre. Det er visningsstedene selv som kjenner sitt utstillingsprogram og omfanget av planlagte samtidskunstutstillinger. Vi mener derfor midlene må fordeles på bakgrunn av søknad fra visningsstedene selv, og klart reflektere forskjeller i volum på produksjon av samtidskunstutstillinger.

Vi anbefaler at søknad om utstillingshonorar integreres i eller samordnes med visningsstedenes årlige søknad om driftsmidler, slik at vi får en mest mulig effektiv forvaltning. Vi mener at det er naturlig at behandlingen av tildelingen for utstillingshonorar behandles av den instansen (hhv. departement eller Norsk kulturråd) som håndterer driftssøknaden, siden det er disse som kjenner visningsstedet best og dermed best kan vurdere behovet for utstillingshonorar.

En annen klar tilbakemelding fra pilotstedene er behovet for forutsigbarhet i tildelte honorarmidler, noe som er vesentlig for både visningssted og kunstner. Bevilgningsrammen bør være stabil over tid, slik at alle parter kan agere med en trygghet om at honorarmidlene ikke plutselig blir inndratt eller kraftig redusert uten forvarsel. Det betyr at honorarmidlene bør ha samme forutsigbarhet som driftsmidlene for øvrig.

Det er avgjørende at midlene tildeles i god tid før utstillingen. Hvis tilsagnet kommer samme år som utstillingen avholdes, vil dette åpenbart ikke gi nødvendig forutsigbarhet. Midlene må foreligge før kunstnerens verksproduksjon starter opp og før institusjonen inngår en forpliktende kontrakt med kunstner. Det er også ønskelig at visningsstedene kan disponere midlene over flere år, slik tilfellet har vært i pilotprosjektet. Man sikrer da en fleksibilitet i forhold til utbetalingstidspunkt til kunstner.

Referansegruppen har diskutert hvordan man i oppstarten av en permanent ordning kan sikre at den totale økonomiske rammen fordeles mest mulig rimelig på alle medvirkende institusjonene, ut fra prinsippet om at volumet i produksjonen av samtidskunstutstillinger skal reflekteres i størrelsen på bevilgningen. Vi mener det bør være mulig å sette opp noen objektive parametre for denne fordelingen, så som utstillingshyppighet (antall samtidskunstutstillinger per år), omfang på utstillingene (primært i form av størrelse på utstillingsrom) og type utstilling (separat/gruppe/kollektiv). Denne informasjonen kan sammenstilles med søknad om honorarmidler fra institusjonen. Referansegruppen kan gjerne bistå departementet i utforming av overordnede føringer for dette arbeidet.

Det vil trolig være behov for å finne spesielløsninger i overgangsperioden mellom pilotprosjekt og permanent ordning.

Se også kommentarer om øremerking og rapportering under pkt. 4.5.

4.4 I hvilken grad man kan forplikte visningssteder til å sette av egne midler.

Visningsstedene bruker større eller mindre deler av budsjettene sine til utstillingsproduksjon per i dag, noe som i noen tilfeller også innebærer utbetaling av kunstnerhonorarer og bidrag til kunstnerens verksproduksjon. Det er store variasjoner i det økonomiske handlerommet til institusjonene, men hovedinntrykket fra både de regionale museene og de mindre visningsstedene er at de aller fleste opererer med svært stramme økonomiske rammer. Mange av institusjonene i erfaringsseminaret gav uttrykk for at manglende kompensering for lønns- og prisvekst de senere årene gjør at nettopp produksjonsbudsjettet er det som presses mest, siden det normalt ikke er mulig å kutte i lønnskostnader og andre faste, løpende driftskostnader som husleie, strøm etc.

Når det gjelder i hvilken grad visningsstedene som har deltatt i pilotprosjektet, har anvendt egne midler til å betale honorar, har vi forsøkt å hente informasjon fra innsendte skjemaer for å belyse dette. Dessverre er datamaterialet på dette området noe mangelfullt, så våre vurderinger er beheftet med usikkerhet. Av de 24 pilotstedene er det 11 vi ikke har informasjon om dette fra. Av de øvrige 13, oppgir syv at de har anvendt egne midler til å betale honorar. Av disse er det imidlertid tre som oppgir å ikke ha betalt utstillingsvederlag (helt eller delvis), i strid med plikten som følger av statlig avtale og tildelingsbrev. Seks oppgir at de ikke har anvendt egne midler til å betale honorar.

Vi ser ikke noe grunnlag for et krav fra myndighetenes side om avsetning av egne midler til utstillingshonorar. Allikevel anbefaler vi at departement/Kulturråd i tildelingsbrevene på generelt grunnlag kommenterer at institusjonens betaling av honorar til kunstner ikke trenger å begrense seg til det man er tildelt i honorarmidler. Ellers kan det fort utvikle seg en praksis hvor visningsstedene oppfatter at det eneste de skal og kan betale kunstner er det som er mottatt i (øremerket) honorar-bevilgning. I en overordnet forstand, er det institusjonene som er ansvarlig for alle deler av driften, herunder at kunstnerne – lik alle andre bidragsyttere – tilbys rimelige arbeidsvilkår. Det er også institusjonene som kan dimensjonere utstillingsprogrammet slik at volumet er tilpasset de statlige bevilgningene og øvrig økonomi.

Det viktigste poenget er dog at forutsetningen for at utstillingshonoraret blir en vellykket reform, som faktisk endrer arbeids- og lønnsvilkårene til billedkunstnere og kunsthåndverkere som stiller ut ved statlige visningsarenaer, så må satsningen følges opp med en betydelig mengde friske midler fra statens side. Dette simpelthen fordi dette arbeidet til nå ikke har vært finansiert, og at omfanget av det arbeidet som kunstnerne bidrar med er stort.

4.5 I hvilken grad midler bør øremerkes og hvordan dette kan rapporteres på.

Som tidligere referert i notatet, er det et sterkt funn i evalueringen at visningsstedene ønsker en øremerket bevilgning og en enkel, separat rapportering.

Referansegruppen støtter dette og vil på det sterkeste anbefale at bevilgningen til utstillingshonorar gjøres øremerket, slik at ikke honorarmidlene kan benyttes til øvrige driftskostnader i visningsstedene. Det er også helt avgjørende at ordningen er transparent, slik at myndighetene, kunstnerorganisasjonene og øvrig offentlighet har tilgang på informasjon og statistikk over hvor mye midler som går til kunstnerhonorarer.

Mange av institusjonene har gitt uttrykk for at de synes rapporteringen gjennom utsendt excelskjema var enkel og grei å forholde seg til. Rapporteringen er med på å gi transparens i forvaltningen av honorarmidlene og kan bl.a. benyttes offentlig statistikk, forutsatt at den gjøres offentlig tilgjengelig. Vi anbefaler at denne rapporteringen videreføres, helst separat som i pilotprosjektet. Det viktigste er at offentligheten har mulighet til å enkelt få ut informasjon på hvor mye som er betalt til i kunstnerhonorar.

Vi mener at rapporteringskrav i seg selv ikke er nok for å sikre at honorarmidlene benyttes etter formålet. Det må derfor i tildelingsbrev knyttes en betingelse om regnskapsføring av honorar-bevilgningen: at eventuelt uanvendte midler ett år må settes i balansen for anvendelse påfølgende år. En slik regnskapsføringspraksis vil sikre at man unngår at det blir en konflikt mellom institusjonens og kunstnerens interesser.

I pilotprosjektet har bevilgningen til utstillingshonorar vært plassert i kap. 321 Kunstnerøkonomi, post 75 Vederlagsordninger. Referansegruppen mener det er et godt valg av departementet, siden disse honorarmidlene har som hovedformål å bidra til at flere kunstnere kan leve av det de skaper, hvilket er et klart kunstnerøkonomiformål. Vi ønsker at bevilgningen for en permanent ordning for utstillingshonorar fortsatt kanaliseres gjennom kunstnerøkonomikapitlet, siden det sikrer transparens i statlig bevilgning til kunstnerhonorarer og forsterker øremerkingen. Bevilgningen må organiseres på en slik måte at deler av den kan disponeres av Norsk kulturråd, for tildelinger til institusjonene som får tilskudd gjennom driftstilskuddsordningen. Fordelingen mellom institusjonene på departementsnivå og kulturrådsnivå må være rettferdig og følge prinsippet om at midlene reflekterer faktisk aktivitet med samtidskunstutstillinger.

4.6 Vurderinger av andre vesentlige forhold som synliggjøres i pilotprosjektet

Referansegruppen vil her fokusere på andre forhold som er fremkommet i materialet. Vi har strukturert tilbakemeldingene under noen hovedpunkter:

Om satser for grunnhonorar: Mange av visningsstedene tar til orde for faste satser for grunnhonorar, og at institusjon og kunstner forhandler individuelt om øvrig honorering for verksproduksjon, montering og informasjons-/formidlingsoppdrag utover dette, basert på forventet arbeidsomfang.

Først ønsker vi kort å redegjøre for grunnstrukturen for honorarberegningen som ligger til grunn for pilotprosjektet. Oppsettet med de fire hovedpunktene er hentet fra departementets eget vedlegg til tilskuddbrev: *Momenter som tas inn i avtale mellom arrangør/vert og kunstner* i pilotprosjektets periode, mens forklaringene er basert på referansegruppens notat fra 2014.

1. Grunnhonorar:

Kunstneren skal alltid motta et grunnhonorar, uavhengig av medvirkning i arbeidet med tilrettelegging og produksjon av utstillingen. Da en kunstners arbeide er så mangfoldig og også inneholder arbeide som ikke nødvendigvis kan timesettes, så er det viktig å differensiere på det som skal ha en fast sum, og det som skal honoreres basert på tidsforbruk. Grunnhonoraret er således et bidrag til dekking av kunstnerens løpende og ikke-fakturerbare kostnader, herunder f.eks. administrasjon, kontorhold og atelierleie.

2. Verksproduksjon/tilrettelegging:

Skal gi en rimelig kompensasjon for kunstners arbeide med eksempelvis utvikling av utstillingsidé, verksproduksjon, emballering/fraktforbereelser. For allerede eksisterende verk, skal det gi en rimelig kompensasjon for kunstners arbeide med eksempelvis fremskaffing og klargjøring/ev. reparasjon av eksisterende verk, emballering/ fraktforbereelser, tilpassing av stedsspesikke verk.

3. Montering/nedmontering:

Skal gi en rimelig kompensasjon for kunstners arbeid på utstillingsstedet i forbindelse med utstillingen, med eksempelvis montering av utstilling (herunder teknisk tilrettelegging for lyd- og videokunst) og ev. nedrigging av utstilling.

4. Informasjons/formidlingsrelatert arbeid:

Dette omfatter alt annet arbeid kunstneren utfører i tilknytning til utstillingen. Skal gi en rimelig kompensasjon for kunstners arbeid med eksempelvis katalog eller annet presentasjons- eller informasjonsmateriell, fremskaffing eller produksjon av bilder (foto til katalog, plakat, invitasjon, etc), fremskaffing eller produksjon av tekster (til katalog, informasjonsmateriell, etc), deltakelse på åpning og pressevisninger, formidling, pedagogisk arbeid, kunstnerpresentasjon, tilrettelegging for Den kulturelle skolesekken, andre arbeidsoppgaver i tilknytning til utstillingen.

Referansegruppen mener dette firedelte oppsettet er hensiktsmessig å videreføre i en permanent ordning, og at det bør utarbeides satser for grunnhonorar som institusjonene som er del av honorarordningen er forpliktet til å betale. Vi er enige om at øvrig honorering må avtales særskilt gjennom forhandlinger mellom visningssted og kunstner, basert på partenes forventning og anslag om arbeidsmengde.

Grunnhonorarsatsen bør trolig differensieres på type utstilling (separat/gruppe/kollektiv). Disse satsene må fastsettes i forhandlinger mellom staten og kunstnerorganisasjonene, og oppjusteres årlig med en indeks lik rammen for lønnsoppgjøret i staten.

Om veiledende satser: Det er som tidligere referert også endel pilotsteder som har ytret ønske om veiledende time-, dag-, og ukesatser. Referansegruppen mener at dette er interessant å vurdere videre. Vi ser at dette kan bli en verdifull støtte for både visningssteder og kunstnere i beregningen av hva som er et rimelig honorarnivå sett i forhold til forventet arbeidsmengde, og dermed til stor hjelp i forhandlingene. Vi mener det er viktig å forsøke å unngå avtaler om rundsumbeløp som ikke er forankret i realiteter, uten hensyn til den arbeidsmengde som kan forventes. Konkrete satser kan bidra vesentlig til unngå nettopp denne situasjonen.

Disse satsene bør fungere veiledende og kan etterhvert bli normgivende i kunstfeltet. Her kan visningssteder med statlig støtte gå foran, og når kunstnerne og visningsstedenes bevissthet om betydningen av honorar øker, vil dette også etterhvert kunne etableres som en norm på flere visningssteder og i andre aktuelle sammenhenger.

Det er viktig at satsene tar hensyn til at kunstnerne er selvstendig næringsdrivende. Det må sikres at slike veiledende satser ikke er i strid med konkurranse-lovgivningen.

De veiledende satsene må fastsettes i forhandlinger mellom staten og kunstnerorganisasjonene, og oppjusteres årlig med en indeks lik rammen for lønnsoppgjøret i staten.

Bidrag til produksjonskostnader: Av andre vesentlige forhold som har kommet til syne i materialet bør nevnes behovet for å styrke institusjonenes mulighet til å bidra til kunstnerens produksjonskostnader i utstillingene. Det samlede materialet vi har gått gjennom viser at kostnader for verksproduksjon kan variere veldig i størrelse fra utstilling til utstilling. Disse kostnadene kan for kunstneren utgjøre en stor del av totalkostnaden for en utstilling, i tillegg til arbeidstiden som nedlegges. Produksjonskostnadene påvirker derfor totale økonomien for kunstneren.

Både visningsstedene og kunstnerne er opptatt av utfordringen med å få finansiert produksjonsmidler til utstillingene.

Referansegruppen vil – som vi gjorde i notatet i 2014 – peke på nødvendigheten av at fordeling av produksjonskostnader tas med som del av forhandlingene om de økonomiske vilkårene rundt en utstilling. Det er også avgjørende at institusjonenes evne til å bidra med produksjonsmidler må styrkes gjennom driftsbevilgningene fra staten. Dette vil gi en større forutsigbarhet for alle parter og en statlig finansiering av produksjon som er likere praksisen på de utøvende kunstfeltene.

Påvirkning på publikumstilbudet: Som nevnt under programmering under pkt. 3.2, så nevnte enkelte visningssteder at utstillingshonoraret påvirket formidlingstilbudet til publikum på en positiv måte, gjennom et større formidlingsprogram som involverte kunstnerne. Stikkprøvene i kunstnerenqueten viste også at kunstnerne var blitt involvert i formidlingstilbudet. Det mest markante eksempelet på dette er vel Kunstnerne Hus, hvor honorarordningen åpnet for et nytt utstillingskonsept hvor kunstneren var tilstede i visningsrommet under hele utstillingsperioden.

Referansegruppen registrerer med glede at utstillingshonoraret også kan få slike virkninger, hvor publikum og kunstnere har mulighet til å møtes og samhandle, og hvor publikum har mulighet til å komme nærmere innpå skapelsesprosessen til kunstnerne. Dette viser at reformen har potensial til å styrke formidlingen og forståelsen av visuell kunst og forhåpentlig øke publikumsoppslutningen. Et bedre publikumstilbud ser vi som en stor tilleggsverdi for reformen, i tillegg til grunnpremisset: at kunstnere får betalt for sitt arbeid.